

ЕТНОКОНФЕСІЙНІСТЬ: У ПОШУКАХ СУЧАСНИХ ТЛУМАЧЕНЬ

Стаття присвячена актуальній проблемі – удосконаленню понятійної бази сфери етнополітики. У дослідженні в контексті взаємозв'язку «етносу» та «конфесії» подано авторське визначення терміна «етноконфесійність»; проаналізовано та обґрунтовано сутності понять «етнічність», «конфесійність».

Ключові слова: релігія, конфесія, етнічність, етноконфесійність, національна безпека, етнополітика.

Соломко С. В. Етноконфесійність: в пошуках сучасних тлумачень.

Стаття присвячена актуальній проблемі – удосконаленню понятійної бази сфери етнополітики. В дослідженні в контексті взаємозв'язку «етносу» та «конфесії» представлено авторське визначення терміна «етноконфесійність»; проаналізовані та обґрунтовані сутності понять «етнічність», «конфесійність».

Ключевые слова: религия, конфессия, этничность, этноконфесийность, национальная безопасность, этнополитика.

Solomko S. Ethnoconfessionality: in search of modern interpretations.

The article is devoted to actual issue – improving the conceptual basis of the sphere of ethnopolitics. While researching the interconnection between «ethnos» and «religion» (confession) the author offers new definition of the term «ethnoconfessionality». There is analyzed and justified the essence of such concepts as «ethnicity» and «confessionality».

Keywords: religion, confession, ethnicity, ethnoconfessionality, ethnopolitics.

Історія містить багато подій, коли відбувалися міждержавні, внутрішньодержавні та інші суперечки на етноконфесійній основі: громадянсько-релігійні війни в Німеччині та Франції в XVI столітті, Реконкіста в Іспанії у XV столітті, міждержавні османсько-сєфевідські війни XVI–XVII століть і т.д.

Пізнiшi епохи не скасували соціально-політичного значення релігійного чинника у вирішенні завдань соціально-економічного [1] і внутрішньополітичного розвитку, створенні «зручного» адміністративно-територіального механізму, досягненні геополітичних цілей.

Кінець минулого та старт нового тисячоліття сповістили про початок епохи глобалізації зі своїми перевагами, парадоксами та викликами. До таких викликів відносяться бурхливий сплеск етнічної активності в усьому світі, лавиноподібне зростання створених на етнічній матриці націй-держав, імперативність цінностей етнополітичного розвитку. Іншими словами, глобалізація відродила і свою антиномію – етнополітику [2, с. 6–19].

Питанню співіснування сфери релігії та етнополітики присвячені певні розробки політико-релігійної, наукової та публіцистичної літератури. І все ж, на нашу думку, в цьому питанні ще багато недослідженого, а основним є малорозробленість понятійної бази.

Вітчизняні дослідження феномену етноконфесійності доволі обмежені, частково цьому питанню присвячені роботи Є.Бистрицького, В.Войналовича, Я.Грицака, Г.Касьянова, В.Котигоренка, М.Кириюшка, Л.Нагорної, М.Рибачука, М.Шульги, О.Уткіна та інших.

Цінний аналітичний матеріал з досліджуваної проблеми міститься у роботах таких вчених: Р.Абдулатіпова, А.Авксентьєва, А.Алієва, А.Ахієзера, Ю.Бромля, К.Гаджієва, А.Гусейнова, Л.Гумільова, Г.Денисової, О.Дмитрієва, Л.Дробижевої, В.Іванова, В.Лекторської, Л.Рубан, Є.Степанова, В.Чагілова, В.Шаліна та інших дослідників.

В історії світової наукової думки аналіз взаємодії конфесійності, етнічності та політики з метою забезпечення безпеки держави і суспільства здійснено в працях: Ж.Бодена, М.Вебера, Вольтера, М.Ганді, Г.Гегеля, Т.Гоббса, Е.Дюркгейма, Дж. Локка, Н.Макіавеллі, Ш.Монтеск'є, Ж.Ж. Руссо, А.Токвіля.

Мета статті – проаналізувати та обґрунтувати сутності понять «етнічність», «конфесійність»; запропонувати авторське визначення поняття «етноконфесійність» та з'ясувати її роль у системі забезпечення національної безпеки.

Особливу значущість питання етнічності та конфесійності становляють для держав, які переживають період становлення (до них можна віднести всі нові незалежні країни пострадянського

простору, в тому числі й Україну). В них, у силу незавершеності процесів етносоціального та національно-державного розвитку, виникає особлива напруга при накладанні проблем політичного, етнічного та конфесійного характеру. А це створює для етнополітичної і в цілому національної безпеки складну комбінацію загроз з підвищеним конфліктогенним потенціалом. На розгляд саме з цієї точки зору орієнтоване наше дослідження.

У науковій і публіцистичній літературі склалася стійка традиція використання взаємозамінності категорій «релігія» і «конфесія», «релігійний» і «конфесійний». Ми вважаємо, що, хоча ці терміни семантично є квазісинонімічними, але в психолінгвістичних та етнополітичних відносинах ці категорії все ж таки різні за змістом.

Для підтвердження цієї думки звернімося до сучасних визначень розглянутих понять. Термін релігія почали вживати у середні віки незалежно від конфесії (у Західній Європі – близько XV ст., в Україні – близько XVI ст.). Його вживали Мартін Лютер і Христофор Філарет [3, с.177]. Цей термін походить від лат. *religio* – честь, побожність, благоговіння, пошана; або від *religiosus* – совісний, благочестивий. Сьогодні в науці існує близько п'ятисот визначень поняття релігія, але їх кількість дедалі зростає. Однак неоднозначність цього терміна, складність його визначення й тлумачення знайшли відображення у науковій літературі з політології, релігієзнавства, соціології, психології та філософії релігії. Так, професор Титов В.Д. визначає релігію як «форму суспільної свідомості, орієнтовану на визнання надприродних сил, що створили навколишній світ та людину і можуть впливати на хід подій у навколишньому світі та людську долю» [4, с.3]. Таким чином, у нашій роботі релігію ми розуміємо як унікальне явище духовної сфери життєдіяльності кожної людини і водночас формою суспільної свідомості.

Вважають, що зародки релігії виникли в епоху верхнього палеоліту. Оскільки вони формувалися природним шляхом, то вже на початку свого існування мали виразно етнічне (родове, племінне) забарвлення. Отже, тісний зв'язок етносу, нації з релігією, що склався історично, призвів деяких науковців, зокрема, таких відомих фахівців як Ю.Бромлей, Е.Геллер, А.Пономарьов, С.Токарев, Я.Мінкявичюс та ін., до висновку про релігію як одну із суттєвих та невід'ємних ознак етнічної належності [5; с.30; с.123; с.97; с.96; с.112].

Таким чином, якщо релігія являє собою специфічну форму узагальнено-світоглядного освоєння та оцінки навколишньої дійсності, а також побудови на цій основі суспільної свідомості і соціальної поведінки людей, то за допомогою конфесії відбувається вже відносно усвідомлений вибір моделі релігійного світогляду (наприклад, який-небудь зі світових конфесій та їх напрямів), і відповідно конкретних релігійних технологій (культи, обряди, приписи). Отже, термін *конфесія* має кілька значень:

1) у загальному традиційному значенні слово «конфесія» (від лат. *confessio* – визначення, сповідання) вживається для означення окремої церкви як організованої структури, що має своє іривчення та культові особливості;

2) у загальному нетрадиційному значенні слово «конфесія» вживається для означення: а) певної релігії взагалі; б) конкретного, в рамках тієї чи іншої релігії, сповідання; в) будь-якої окремої церкви; г) будь-якого культу. Нетрадиційне вживання слова «конфесія» досить часто призводить до непорозумінь і некоректних висловлювань на кшталт тих, де конфесіями називають нехристиянські релігії чи різноманітні релігійні спільноти або говорять про міжконфесійний діалог у розумінні міжрелігійного діалогу;

3) у специфічному значенні слово «конфесія» вживається для означення: а) гробниці святого мученика в католицькому храмі; б) вишуканого скульптурного оздоблення такої гробниці (часто у вигляді балдахіну, навіси з каменю на колонках чи стовпах, покрови) [6]. Термін конфесія часто вживається для опису різних християнських церков (течій), наприклад, православ'я, католицизму і багатьох варіантів протестантизму.

Щодо поняття етносу, то в сучасній науковій літературі воно трактується як «сталі колектив людей, який склався в результаті природного розвитку на основі специфічних стереотипів свідомості і поведінки». [7, с.69-70]. Якщо етнос – це кровноспоріднена спільнота людей, що має спільну територію (рідну землю), спільну мову (рідну мову), то спільні легенди щодо походження свого народу, спільні звичаї, традиції, історична пам'ять, обряди становлять його рідну етнічну релігію. Так, грецьке слово *etnikos* має значення «родовий, народний, язичницький». Етнічні релігії не можна вважати «нижчими» щодо інтернаціональних, які довгий час вважалися «вищими». Така характеристика є дещо штамповою, яка є швидше пам'яттю про колишню конфесійну заангажованість. Етнічні релігії й досі можуть цілком задовольняти потреби сучасних націй.

Таким чином, етнічна релігія – це природна автохтонна релігія етносу, що існує на будь-якому етапі його розвитку (рід, плем'я, народ, нація). Свої етнічні релігії теоретично має кожен етнос, оскільки

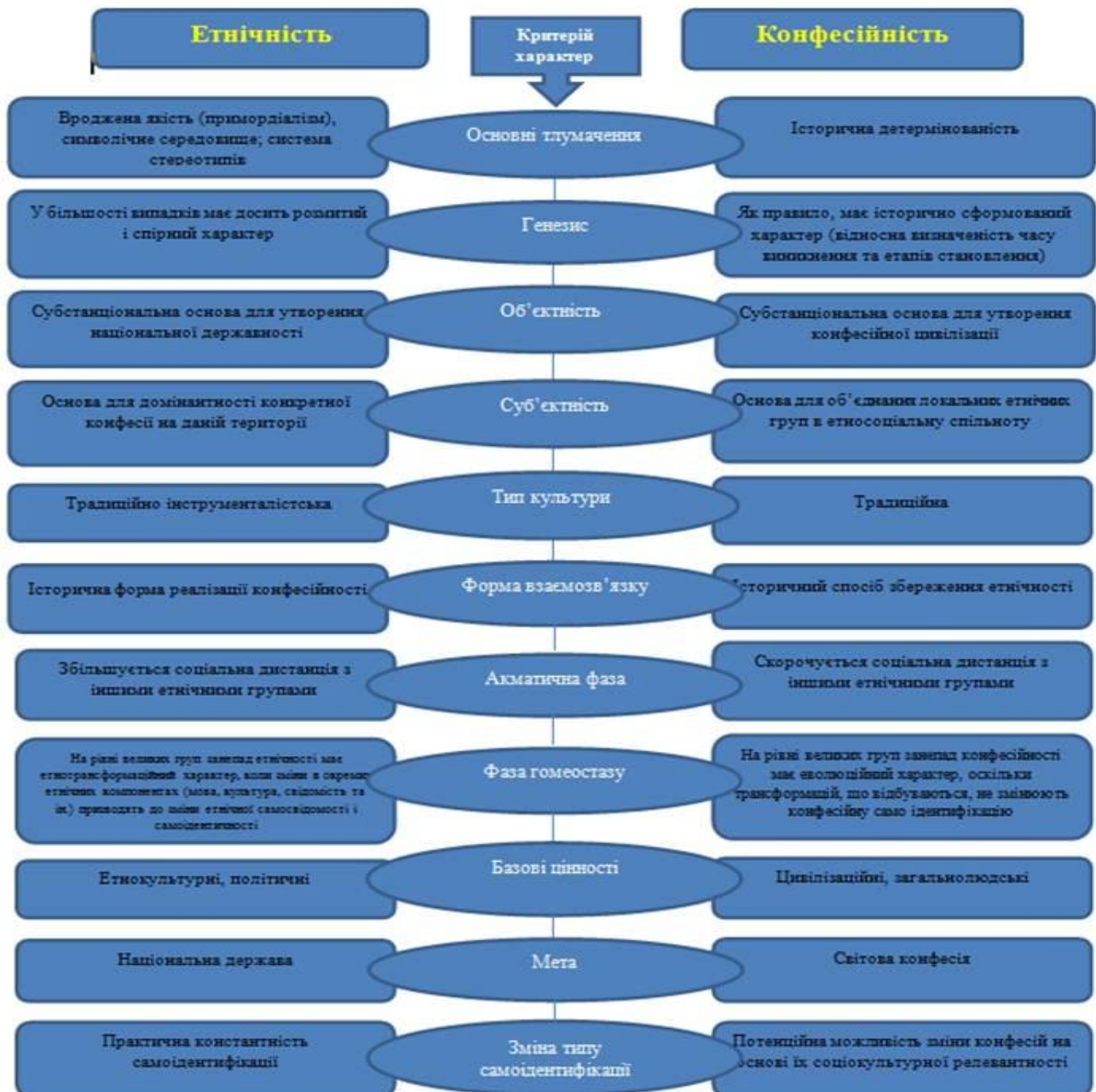
духовна культура народів є первинною для кожного з них, а чужоземна культура може накладатися на власні рідні вірування, поступово витісняючи те, що було свого часу для етносу природним.

У цієї проблеми є й суб'єктивна сторона, оскільки кожен вчений, що займається дослідженням релігії, має об'єктом свого дослідження позанаукову матерію і змушений поєднувати істини розуму з істинами віри. Як зазначає азербайджанський дослідник Е.Кулієв, «що стосується досліджень тих, хто знаходиться «поза релігійним світоглядом», то вони не завжди можуть бути неупередженими та об'єктивними. Коли мова йде про релігію – чи іслам, чи християнство – немає і не може бути позиції стороннього спостерігача, тому що релігійні переконання вимагають від кожної людини або прийняти їх, або відкинути» [8, с. 6].

Інший аспект проблеми пов'язаний з сутнісними характеристиками етнічності і конфесійності, з наявними між ними подібностями, відмінностями і внутрішнім взаємозв'язком. Незважаючи на різноманітність трактувань досліджуваних феноменів, на основі фундаментальних критеріальних характеристик можна виділити такі їх сторони, які дозволяють робити висновки про їх внутрішню природу.

Для більш стислого і наочного розгляду питання вдаємося до порівняльного аналізу притаманних якостей етнічності і конфесійності.

Порівняльна характеристика якостей, притаманних етнічності і конфесійності

Наведена таблиця ілюструє, що етнічність і конфесійність знаходяться між собою не в позиціях взаємозаперечення, а швидше взаємодоповнення: між ними відбуваються різні типи негативних та позитивних, інтеграційних і дезінтеграційних процесів, які у значній своїй частині урівноважують один одного. Оскільки визначити точні механізми взаємодії іманентних якостей етнічності та конфесійності є досить складним завданням, що вимагає свого окремого розгляду, то продуктивніше буде зосередитися на виявленні контактних зон такої взаємодії. Саме в пересічних полях взаємодії і виникає нова соціоантропогенна реальність, похідна від «сплаву» етнічності та конфесійності – етноконфесійність.

На нашу думку, як її найважливіші структурно-функціональні елементи, можна виділити такі механізми:

1) механізм структурування етносів шляхом консолідації етнічних груп, що проживають на суміжних територіях, у велику етнічну спільність вищого типологічного порядку на базі локальних варіантів загальнолюдської моралі;

2) спосіб етнонаціональної імплементації релігії. Як зазначають російські автори Т.Мастюгіна і Л.Перепьолкін, «світові релігії ... мають позанаціональний, міжнародний характер. Проте в рамках кожної світової конфесії, а особливо християнства, існує безліч номінацій, які можуть виступати в якості національної (точніше, «квазінаціональної») релігії (англіканство у Великобританії, баптизм в США, шиїтський варіант ісламу в Ірані)» [9, с. 15];

3) спосіб трансляції конфесійного змісту в етнічні форми, наприклад, релігійно-моральної повинності у повинність соціальних стереотипів, символічного середовища;

4) інтегративний механізм конструювання нових системних компонентів соціального життя етносу:

- єдиної системи соціальної (етнічної) та цивілізаційної (конфесійної) солідарності та ідентичності;
- єдиної системи колективних (етнічних) і цивілізаційних (конфесійних) уявлень про свою соціальну групу, її місці в навколишній дійсності;
- єдиної системи соціально-державного примусу і релігійно-моральної санкції, авторитету.

І ще один аспект проблеми, тільки вже теоретико-методологічного характеру. Як правило, поняття етноконфесійність використовують у найрізноманітніших контекстах: етноконфесійна система [10, р. 199], етноконфесійна демократія [11, р. 216-240] та ін. Однак при цьому в науковій зарубіжній літературі поки ще слабо розроблені наукові дефініції самого феномена етноконфесійності взагалі, а у вітчизняній поки немає суттєвих розробок.

У зв'язку з цим спробуємо запропонувати авторську дефініцію досліджуваного об'єкта: етноконфесійність – це особливий вид соціальної ідентичності, зумовлений історичною зв'язаністю конфесійності та етнічності, що знаходить своє вираження у різних формах соціально-психологічного сприйняття їх подібності.

На нашу думку, в даній дефініції знаходять своє відображення особливості конфесійно-етнічного життя у державах пострадянського простору, коли в суспільній свідомості всюди укорінилося визначення етнічності індивідів через їх конфесійну приналежність і навпаки.

Важливим є визначення місця етноконфесійності в етнополітичних процесах Української держави взагалі і тимчасово окупованої території України – Криму зокрема. Аргументована вище парадигма дозволяє нам говорити про наступні важливі моменти.

Стосовно більшості етносів, що проживають в ареалі даного регіону (як титульного, так і малих), можна говорити про фактичну незавершеність процесів етнонаціонального розвитку. Етноконфесійність сприяє завершенню цього процесу, оскільки за своєю природою вона спрямована на подолання етнотрайбалізму (етнічний сепаратизм у суспільстві, який зберігає родоплемінний поділ) і субетнічної клановості, тобто стимулює процеси етнічної консолідації.

Наприклад, в силу поліетнічності Кавказу (за винятком самомоноетнізованої Вірменії) практично у всіх державах і державних утвореннях гостро стоїть питання про перехід «співіснування» відносно самостійних малих етносів у формат нової формули їх етносоціального об'єднання в єдиний народ даного державного утворення, при безумовному збереженні багатства їх етнокультурного різноманіття. Цей складний етнооб'єднавчий процес (названий етнологами етнічною фузією) також багато в чому залежить від розвиненості форм етноконфесійності в суспільстві.

Для більшості поліетнічних молодих держав, у тому числі й України, етноконфесійність стала прагматичною ідейно-політичною базою для різних конструктів національної ідеї, національної ідеології, національного ідеалу (наприклад, ідея «російського світу» («русского мира») або ідеологія «українства»). Принципове значення тут має вирішення питання: якщо зводити розвиток етносів (націй) до форми руху до певного ідеалу (цілі, програмної ідеології), то наскільки «національний» цей

соціальний ідеал або ж наскільки «соціальний» національний ідеал? Ми вважаємо, що мірилом тут є етноконфесійність як універсальний акумулятор історично розвиненого (або такого, що розвивається) етнічного, соціального і духовного досвіду народу.

Слід також підкреслити, що рівень етноконфесійності суспільства не є постійною величиною, а детермінований станом її етнополітичної та релігійної сфер.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, коли на перший план вийшли завдання внутрішньої консолідації і модернізації нових держав (а Україна в їх числі), зростає значущість конфесійної складової етноконфесійності («конфесійна етнополітика»): активне включення церковних ієрархів для досягнення міжнаціонального миру і злагоди в регіоні, деклароване і фактичне зростання етноконфесійної толерантності, прагнення до інтеграції у світове співтовариство на базі загальноцивілізаційних цінностей.

Таким чином, дилема «етнічність – конфесійність» не може бути вирішена на користь однієї із зазначених частин. Реалії новоутворених держав, що розвиваються, свідчать, що етноконфесійність – показник рівня змішаності (дифузності) найбільш важливих з точки зору політичної мобілізації суспільних сфер: етнічної та конфесійної. І саме при перевищенні певних порогових значень якоїсь із цих сфер суспільного життя у дослідників з'являється можливість говорити про виникнення конфліктів абсолютно нового типу – етноконфесійних. Але між можливістю етноконфесійних конфліктів та їх реальністю в соціально-політичній дійсності дистанція досить велика.

На відміну від етнічної та конфесійної сфер, етноконфесійність не є самостійним субстратом життя народу. Етноконфесійність, зумовлена історично, розвивається зв'язністю цих сфер, є якісно новою соціоантропогенною ідентичністю, створює фонове соціально-психологічне середовище, в якому відбувається подальше структурування етносу шляхом етнонаціональної імплементації релігії, трансляції конфесійного змісту в етнічні форми, конструювання нових системних компонентів соціального життя етносу. Оскільки дана наукова розвідка проводиться у рамках впливу етноконфесійного чинника на систему забезпечення національної безпеки, то вона сприятиме подальшому удосконаленню етнополітики у державі.

Список використаних джерел:

1. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. В кн.: Вебер М. Избранные произведения. М., 1990 (За Максом Вебером, саме приналежність до протестантського напрямку християнства сприяло активному розвитку капіталізму в Англії, Нідерландах, Німеччині).
2. Аллахвердиев К. Кавказ: между «молотом» глобализации и «наковальной» этнополитики / К. Аллахвердиев // Кавказ & Глобализация. – 2007. – № 2. – С. 6–19.
3. Академічне релігієзнавство. Підручник / [За науковою редакцією професора А. Колодного]. – К. : Світ знань, 2000. – 862 с.
4. Релігієзнавство. Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / [За ред. проф. В. Д. Титова]. – Х.: Право, 2004. – 272 с.
5. Бромлей Ю. Э. Этнос и этнография / Ю. Э. Бромлей. – М.: Наука. – 1973. – 283 с.; Геллнер Е. Етнос-нація / Е. Геллнер // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – С.123 – 124; Пономарьов А. Народність / А. Пономарьов // Етнічний довідник. У 3-х ч. – К.: 1997. – Ч. 1.– С.96 – 97; Токарев С. О религии как социальном явлении (мысли этнографа) / С. Токарев // Советская этнография. – М., 1979. – № 3. – С.87 – 105; Минкявичюс Я. Религия в этнической структуре общества / Я. Минкявичюс // Вопросы философии. – М.: 1976. – № 11. – С.109 – 117.
6. Голобуцький П.В. Конфесія, термін / П.В. Голобуцький // Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон – Кю / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К. : Наукова думка, 2008. – 568 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Konfesiya>.
7. Кресіна І. Етнос / І. Кресіна // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К. : Генеза, Довіра, 1996. – С. 69–70.
8. Коран. Перевод смыслов и комментарии Кулиева Э.Р. – Баку : ОАО «Шарг-Гарб», 2006. – 798 с.
9. Мاستюгина Т.М. Этнология. Народы России: история и современное положение: Монография / Мастюгина Т.М., Перепелкин Л.С. – М., 1997. – 317 с.
10. Layoun M.N. (2001) *Wedded to the Land?: Gender, Boundaries, and Nationalism in Crisis*. Durham: Duke University Press.
11. Ed. by F. Kazemi, R.D. McChesney (1988) «How Could Something So Right Go So Wrong?» *The Collapse of Lebanon's Ethnoconfessional Democracy*. В кн.: *A Way Prepared: Essays on Islamic Culture in Honor of Richard Bayly Winder* / pp. 216-240. New York: New York University Press.

12. Зварич І.Т. Етнополітика в Україні: регіональний контекст / Зварич І.Т. – К. : Дельта. – 2009. – 320 с.

13. Котигоренко В. О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт / В. О. Котигоренко. – К. : Світогляд, 2004. – 722 с.

** Соломко Святослав Васильович – аспірант кафедри національної безпеки Національної академії державного управління при Президентові України.*